

OBITELJSKA OTPORNOST – TEORIJSKO UTEMELJENJE I PRIMJENA KONCEPTA U SOCIJALNOM RADU

Pregledni članak
Primljeno: studeni, 2011.
Prihvaćeno: ožujak, 2012.
UDK 364.044.24

Gordana Berc¹
Studijski centar socijalnog rada
Pravni fakultet Sveučilišta u
Zagrebu

SAŽETAK

Rad se bavi konceptom obiteljske otpornosti i mogućnostima njegove primjene u teoriji i praksi socijalnog rada. Obiteljska otpornost predstavlja procese suočavanja s izvorom stresa i konstruktivne prilagodbe obitelji kao funkcionalne jedinice na stresnu situaciju ili krizu. Ključni procesi koji čine obiteljsku otpornost su: obiteljski sustav vjerovanja, modeli obiteljske organizacije i komunikacijski procesi u obitelji. Koncept obiteljske otpornosti pojašnjava obiteljske potencijale za preživljavanje, oporavak i razvoj njenih potencijala nakon iskustva stresa ili krize. Iz koncepta obiteljske otpornosti nastao je pristup rada s obitelji usmjeren na obiteljske snage koji se naziva Pristup obiteljske otpornosti. On predstavlja okvir rada u kojem su intervencije stručnjaka u radu s obiteljima temeljene na procjeni postojećih obiteljskih potencijala za otpornost i na poticanju novih obiteljskih procesa za osnaživanje obiteljskih snaga u svrhu rješavanja aktualnog problema i preveniranja nastanka sljedeće krize. U radu se također prikazuju neke teorije prilagodbe obitelji na stres, faze stvaranja i učinci obiteljske otpornosti te način djelovanja obiteljske otpornosti koji je opisan kroz Model djelovanja obiteljske otpornosti na stres. Rad se sastoji od tri cjeline: uvod u koncept otpornosti, odnos obiteljske otpornosti i izvora stresa, primjena pristupa obiteljske otpornosti u radu socijalnih radnika s obiteljima.

Ključne riječi:

izvori stresa, obiteljski potencijali, komponente i procesi obiteljske otpornosti, učinci obiteljske otpornosti.

¹ Doc.dr.sc. Gordana Berc, socijalna radnica, e-mail: gordana.berc@gmail.com

UVOD U KONCEPT OTPORNOSTI

Riječ »otporan« dolazi od latinskog glagola *resilire* što znači skloniti, (po)vratiti se, odskočiti². Otpornost (engl. *resilience*) »(...) predstavlja dinamičan proces pozitivne prilagodbe u kontekstu trajanja rizika.« (Luthar i sur., 2000., prema Moss, 2010.: 17). To je ujedno »(...) kapacitet koji omogućava uspješne životne ishode unatoč izloženosti visokim rizicima.« (Van Hook, 2008.: 3). Otpornost je reakcija osobe usmjerena na savladavanje neke nevolje i izvora stresa koja osobi donosi konstruktivnu prilagodbu na nepovoljnosti, čime ona uspijeva preživjeti rizik i odolijevati mu svojim snagama i nastojanjima da savlada stresnu situaciju (Zimbardo, 2010.).

INDIVIDUALNA OTPORNOST

Prema Al Siebertu (2006.), otpornost je sposobnost pojedinca da se brzo oporavi nakon neke nesreće, problemske situacije, odnosno neugodnog i stresnog događaja, pri čemu je oporavak popraćen nadvladavanjem izvora stresa i to bez nekog od oblika disfunkcionalnog ponašanja. Neki istraživači tvrde da je otpornost proces koji uključuje složene odnose između rizika, potencijala osobe i životnog konteksta (McCubbin, McCubbin, Thompson i Thompson, 1993.; McCubbin, Thompson, Thompson i Fromer, 1995., prema Gilgun, 1999.). Tako, primjerice, Siebert (2005.) tvrdi da svaki pojedinac ima prirodan potencijal za razvoj otpornosti u bilo kojoj fazi života. Isti autor tumači da pojedinac može razviti otpornost na pet razina i to su: 1. održavanje osobne emocionalne stabilnosti; 2. sposobnost usmjeravanja na okolinu; 3. sposobnost usmjeravanja i brige za sebe; 4. dobro razvijene vještine za fleksibilnost i prilagodljivost; 5. otvorenost prema novim, ugodnim i sretnim iskustvima. Prva razina otpornosti ključna je da bi pojedinac nastavio zdravo funkcionirati i sačuvao životnu energiju, a druga razina je potrebna da bi se osoba mogla uspješno nositi sa zahtjevima okoline. Treća razina stečene otpornosti pretpostavlja visoko samopoštovanje i samopouzdanje pojedinca te pozitivnu sliku o sebi što ujedno predstavlja srž individualne otpornosti. Četvrta razina otpornosti podrazumijeva različite osobine otporne osobe kao što su prilagodljivost, fleksibilnost, zdravo prevladavanje stresa, a peta razina pokazuje visoke sposobnosti osobe da i u nepovoljnim životnim uvjetima nađe rješenje te razlog za sreću i mir (Siebert, 2005.).

Temelji izgradnje individualne otpornosti stvaraju se tijekom djetinjstva i mladenaštva osobe u njenoj primarnoj obitelji ili sredini koja je zamjena za nju. Otpornost na stres mogu izgraditi ona djeca čiji roditelji imaju vještine za kvalitetno roditeljstvo, koja žive u dobrim socio-ekonomskim uvjetima, u čijim obiteljima prevladavaju topli i podržavajući odnosi i koja imaju visoku inteligenciju, želju za napredovanjem i razvojem vještina, pozitivnu sliku o sebi, dobre socijalizacijske vještine i razvijenu sigurnu privrženost s barem jednom odraslom osobom u svojoj blizini (Seccombe, 2000.; Masten, 2001.). Stvaranje otpornosti je proces u kojem

² <http://dictionary.reference.com/browse/resilience>

potencijali otpornog djeteta i mlade osobe usvojeni tijekom odrastanja predstavljaju temelj za razvoj njene otpornosti u odrasloj dobi. Otpornost odrasle osobe jedan je od preduvjeta stvaranja obiteljske otpornosti jer su otporne obitelji one koje koriste kombinaciju osobne otpornosti, obiteljskih snaga i kvalitetnih resursa zajednice, kao što su učinkovite institucije i nevladine organizacije, kvalitetne škole i predškolske ustanove, partnerstvo između organizacija i ustanova (Simon, Murphy i Smith, 2005.). Dakle, od triju razina otpornosti – individualne, obiteljske i otpornosti okruženja, slijedi objašnjenje obiteljske otpornosti.

OBITELJSKA OTPORNOST

»Obiteljska otpornost predstavlja procese suočavanja i adaptacije koji se odvijaju u obitelji kao funkcionalnoj jedinici« (Walsh, 2006.:15). Otpornost kao sposobnost obnavljanja obiteljskih odnosa nakon stresnog iskustva jedan je od važnijih potencijala za stvaranje emocionalne povezanosti između članova obitelji i za održavanje njene cjelovitosti (Van Hook, 2008.). Osim toga, obiteljska otpornost doprinosi razvoju individualne otpornosti, ali i obrnuto, pa tako svaki član obitelji može na svoj način doprinijeti razvoju obiteljske otpornosti (Simon, Murphy i Smith, 2005.). Primjerice, odrasli koji su u primarnim obiteljima imali iskustvo funkcioniranja otpornih obitelji i koji u svojim sekundarnim obiteljima pokazuju visoku razinu duhovnosti, optimizma, prihvaćanja drugih, uvažavanja i dogovaranja, mogu biti dobri modeli za izgradnju otpornosti svojoj djeci te mogu lakše prihvatiti nastale promjene od onih odraslih koji tih kapaciteta nemaju dovoljno (Masten i Coastworth, 1998.; Masten i Powell, 2003.).

Proučavajući fenomen obiteljske otpornosti, Froma Walsh (2006.) utvrdila je da snage koje obitelj koristi kako bi prevladala krizu ili stres ovise o njenim sposobnostima da se zaštiti, (re)organizira i nastavi ispunjavati svoje funkcije. Drugim riječima, uspješnost obitelji da prevlada stresnu situaciju i da se prilagodi na nove okolnosti ovisi o tome na koji način se obitelj: a) uspješno nosi s otežavajućim okolnostima; b) štiti od djelovanja stresa; c) funkcionalno organizira; d) uspijeva nastaviti svakodnevni život tijekom trajanja stresne situacije. Stoga je za svaku obitelj osobito vrijedno razvijanje, očuvanje i unaprjeđivanje kapaciteta za otpornost. Ono što se pokazalo neizmjerljivo važnim u održavanju obiteljske otpornosti jest poticanje emocionalnih veza između članova obitelji, konstruktivno i zajedničko nalaženje rješenja problema, trajna međusobna podrška i to osobito članu obitelji koji je izložen izvoru stresa (Olson, 2000.). Stoga je prepoznavanje ključnih procesa za stvaranje i razvoj obiteljske otpornosti važno za profesionalni rad s obiteljima.

PROCESI OBITELJSKE OTPORNOSTI

Temeljem dugogodišnjeg rada s obiteljima, Froma Walsh (2006.) utvrdila je da postoje obiteljske snage, ali i slabosti koje je važno prepoznati kako bi se obiteljima pomoglo da osnaže svoje kapacitete za otpornost tijekom rješavanja problemske situacije.

Obiteljske snage predstavljaju skup odnosa i procesa koji zadovoljavaju, podržavaju i pružaju zaštitu obitelji i njenim članovima, osobito u vrijeme trajanja teškoća i promjena (Moore i sur., 2003.). Silberberg (2001.) prepoznaje osam obiteljskih snaga, a to su: vještine komuniciranja, osjećaj zajedništva, zajedničke aktivnosti, povezanost, podrška, poštovanje, predanost i otpornost. Sve obiteljske snage međusobno su povezane i u nekoj mjeri se preklapaju i kao takve sudjeluju u stvaranju obiteljske otpornosti (Olson i DeFrain, 2000.)

Froma Walsh smatra da različiti obiteljski resursi (npr. prihodi, obrazovanje, stanovanje, zdravlje i dr.) i obiteljski procesi (npr. podržavajući odnosi unutar obitelji i s okolinom) mogu djelovati na razvoj obiteljske otpornosti. Stoga, Walsh definira konceptualni okvir kojim objašnjava da obiteljska otpornost nastaje kroz tri bitna procesa: a) izgradnju obiteljskog sustava vjerovanja; b) stvaranje modela obiteljske organizacije; c) stvaranje komunikacijskih procesa u obitelji (Walsh, 2006.).

Slika 1.

Gljučni procesi obiteljske otpornosti – komponente obiteljske otpornosti (Walsh, 2006.)

OBITELJSKI SUSTAV VJEROVANJA – SRCE I DUŠA OTPORNOSTI

Obiteljski sustav vjerovanja temelj je obiteljskog funkcioniranja i snažna komponenta obiteljske otpornosti. Obiteljski sustav vjerovanja moguće je promatrati kroz tri bitna elementa: I. percepcija problemske situacije; II. stvaranje pozitivnog stava; III. duhovnost.

I. Percepcija problemske situacije. Kako će se obitelj nositi s određenim problemom, ovisi o tome koliki značaj ona pridaje tom problemu i to s obzirom na sociokulturalna obilježja sredine, međugeneracijski prijenos obiteljskih vrijednosti, razinu duhovnosti te s obzirom na sliku o budućnosti koju obitelj njeguje (Antonovsky, 1998.). Pri tome je bitno da članovi obitelji prepoznaju i dožive svoju obitelj kao izvor podrške i da se problem ili kriza dožive kao zajednički izazov u kojem će svatko doprinijeti svojim udjelom u njenom rješavanju. Također je važno da obitelj ima sposobnost nastalu krizu staviti u određeni kontekst kako bi mogla razumjeti stresni događaj i svoje reakcije, što je osobito važno u slučaju gubitka bliske osobe.

Tako će se obitelji koje su spremne prihvatiti posljedice određenih faza obiteljskog ciklusa lakše nositi s, primjerice, odlaskom odrasle djece iz obiteljske kuće, rođenjem novih članova i umiranjem starih (Beavers i Hampson, 2003.). Prihvaćanje prirodnih životnih promjena tijekom obiteljskog života i prihvaćanje izazova koji s time dolaze bitno pridonose jačanju obiteljske otpornosti. Obitelji koje tijekom stresnog razdoblja ili krize češće doživljavaju stid i osjećaj krivnje imaju smanjene mogućnosti za prepoznavanje i prihvaćanje svojih teških emocija i dilema koje se nerijetko javljaju u tim situacijama. Upravo zato je osjećaj smisla života također važna karika u stvaranju obiteljskog sustava vjerovanja jer on predstavlja prihvaćanje života kao smislenog, cjelovitog i onog nad čime ljudi imaju kontrolu. Takvo uvjerenje pomaže obitelji u stvaranju sposobnosti za jasnije razumijevanje problema pa se problemi čine predvidivima i objašnjivima i zato te obitelji vjeruju da mogu savladati problem koristeći svoje osobne i odnosne resurse (Antonovsky, 1998.).

II. Pozitivan stav. Stvaranje pozitivnog stava prema životnim situacijama povećava obitelji mogućnost za zdravo funkcioniranje, učinkovito rješavanje problema, obnavljanje obiteljskih potencijala i njen napredak. Optimizam se pokazao kao jedan od vodećih čimbenika u uspješnom suočavanju sa stresorima i prevladavanju različitih teškoća (Seligman i Csikszentmihalyi, 2000.). Temeljem ovog resursa, obitelji mogu iz neke krizne situacije izaći jače nego što su bile prije nje (Petz, 1992.). U tom smislu, bitan doprinos razvoju otpornosti daje upornost i izdržljivost obitelji da se uspješno bori s određenim problemom i da ustraje u prevladavanju nepovoljne situacije. Pozitivan stav prema životu pokazao se značajnim u stvaranju obiteljske snage jer on obitelji pomaže da sagleda svoje »slabe točke«, (primjerice, osjećaj bespomoćnosti, bezuspješnosti, sramote) te da svoje snage preusmjeri na uspješno djelovanje i prihvaćanje onoga što nije moguće promijeniti (Walsh, 2006.).

III. Duhovnost. Duhovnost predstavlja životno iskustvo koje izražava najdublje čežnje osobe za realizacijom vlastitih emocionalnih i intelektualnih aspiracija, a istovremeno uključuje odnose s drugim ljudima i odnos prema samom sebi. Osim toga, duhovnost uključuje sustav vjerovanja u kojem se nalazi smisao našeg postojanja, a koji uključuje ljubav, humanost i poštovanje prema životu (Bruke, 2007.). Duhovnost osobi daje osjećaj povezanosti s događanjima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Uvjerenja »u nešto uzvišenije« mogu biti utemeljena i na dubokim filozofskim, ideološkim ili političkim uvjerenjima, a ne samo na religijskoj osnovi. Bez obzira iz koje pozadine uvjerenja dolaze, bez njih bi ljudi bili ranjiviji i beznadniji (Walsh, 2006.). Istraživanja su pokazala da religiozne obitelji u odnosu na one koje to nisu kroz vrijeme trajanja nesigurnosti, neizvjesnosti i stresa imaju veću razinu vjere i nade u dobar ishod, rjeđe imaju problema s alkoholizmom i drogom, depresijom, pokušajima suicida i rjeđe se razvode (Gallup i Lindsey, 1999.; Bradford i Wilcox, 2004.; Bonnano i sur., 2007.). Obiteljska tragedija, neuspjeh, nevolja i razočaranje mogu pokrenuti strukturalne i

odnosne promjene u obitelji te usmjeriti članove obitelji da iz takvog iskustva nauče nešto o sebi i životu. Tako, primjerice, prekid stalnog žaljenja osobe za prošlim vremenima s novom perspektivom u budućnost može biti važan korak prema njenom izlasku iz osobne krize. Kako bismo obiteljima mogli pomoći u prevladavanju kriznih situacija, vrijedno ih je usmjeriti na njihovu duhovnost i religioznost koji mogu biti snažni resursi za oporavak, izlječenje i otpornost (Walsh, 2006.).

MODELI OBITELJSKE ORGANIZACIJE – MODERATORI STRESORA

Modeli obiteljske organizacije proizlaze iz obiteljske strukture te unutarnjih i vanjskih pravila koja formiraju funkcioniranje obitelji, a podložni su obiteljskim sustavima vjerovanja i kulturološkim obilježjima. Kako će neka obitelj biti organizirana, ovisi o međusobnim očekivanjima članova obitelji, održavanju određenih navika, rituala, spremnosti na međusobno prilagođavanje i o učinkovitosti funkcioniranja obitelji. Kako bi se neka obitelj mogla uspješno nositi sa stresnom situacijom, važno je da pokrene i (re)organizira svoje resurse uvažavajući kontekst nastale promjene te da potakne obiteljske snage radi suočavanja sa stresorom. Drugim riječima, otporne obitelji će u stresnim situacijama biti spremne na fleksibilnost i prilagodljivost u izvršavanju obaveza unutar pojedinih uloga (npr. otac čuva djecu, majka zarađuje). Istovremeno će te obitelji biti usmjerene na zajedništvo kako bi pojačale kohezivnost te će održavati kontakte s okolinom (susjedstvom, širom rodbinom i prijateljima). Ukoliko obitelj zadese ekonomski problemi zbog, primjerice, gubitka zaposlenja jednog od roditelja ili novonastalih troškova uslijed teške bolesti člana obitelji, otporne obitelji će tražiti pomoć iz različitih izvora (vlastite mogućnosti, pomoć institucija, prijatelja) kako bi zadovoljile svoje aktualne potrebe (Walsh, 2006.).

Sposobnost obnavljanja obiteljskih snaga i vraćanja članova obitelji u zdrave pozicije nakon preživljene krize, stvaranje novog konteksta i prihvaćanje novih izazova kroz uspostavljanje novog modela organiziranja obiteljskih uloga predstavljaju umijeća obitelji za održavanje njene stabilnosti. Tako je, primjerice, iskustvo rada s obiteljima pokazalo da tijekom trajanja krize autoritativan odgojni stil daje najbolji uspjeh za dobrobit djece i ukupno funkcioniranje obitelji (Olson i Goral, 2003.; Van Hook, 2008.). Povezanost članova obitelji koja se očituje kroz uzajamnu podršku, suradnju i aktivno sudjelovanje, ali i funkcionalno prestrukturiranje u vrijeme krize, ključno je za zdravo funkcioniranje obitelji, obiteljsku otpornost i obiteljsku kohezivnost (primjerice, tek odnedavno nezaposlen otac preuzima brigu oko kućanskih poslova, djece i sl.). U vrijeme krize najbolje funkcioniraju one obitelji koje mogu računati na sudjelovanje svojih članova u traženju rješenja i izlaska iz krize pa unutarnjoj koheziji u tom kontekstu može doprinijeti svaki član obitelji - dijete, stariji član, roditelj s invaliditetom - kako bi se olakšalo teško razdoblje (Olson i Goral, 2003.). To u samom početku može biti sudjelovanje u razmatranju različitih opcija za rješenje problema, razgovor o osobnoj percepciji problema, zatim dogovor o konkretnim aktivnostima koje će

biti poduzete, vrednovanje uspješnih akcija i nastavak izlaska iz krize temeljem pozitivnog iskustva i učenja iz neuspjeha (Walsh, 2006.). Radi održavanja obiteljskog funkcioniranja, mnoge obitelji u vrijeme krize ne odustaju od svojih rituala (zajednički obroci, društvene igre, proslave obljetnica i praznika, druženja sa širom obitelji, odlazak na izlete i sl.) što je važno zbog davanja važnosti nekim događajima i vraćanja članova obitelji u željenu ravnotežu (mir i spokoj). Naime, obiteljski rituali olakšavaju obiteljima prolazak kroz teške promjene i krizna razdoblja jer im donose predah od napora izazvan problemima, podižu obiteljski duh te nerijetko obnavljaju veze sa širom obitelji i zajednicom (Walsh, 2006.). Ovakav način usmjeravanja obiteljskih resursa i zajednički provedenog vremena jačaju obiteljsku kohezivnost koja predstavlja emocionalnu povezanost i osjećaj bliskosti koje članovi obitelji imaju jedni prema drugima (Olson, 2000.).

Ekonomska sigurnost također je važan element stvaranja obiteljske otpornosti. Bolest člana obitelji, gubitak posla, prirodne katastrofe i ratovi, mogu ugroziti financijsku, ali i ukupnu stabilnost obitelji. Stoga, sposobnost obitelji da se brzo i uspješno prestrukturiira, spremnost za korištenje resursa socijalne mreže i lokalne zajednice ključni su zaštitni čimbenici za održavanje obiteljske otpornosti jer će oni biti izvori podrške u vrijeme krize i korisna premosnica do uspostavljanja ponovne obiteljske ravnoteže. Kao što su pojedincu potrebni podržavajući i topli odnosi da bi se zdravo razvijao i napredovao, tako je i obitelji potrebna društvena i institucijska podrška koja će joj pomoći u preživljavanju kriza te vraćanja u normalan život pa je stoga razvijena formalna i neformalna socijalna podrška u stresnim situacijama od iznimnog značaja za obitelj (Walsh, 2006.).

KOMUNIKACIJSKI PROCESI – POTICATELJI MEĐUSOBNE SURADNJE I RJEŠAVANJA PROBLEMA

Komunikacijski procesi u obitelji stvaraju preduvjete za obiteljsku otpornost kroz razmjenu jasnih poruka, otvorenog izražavanja emocija te uzajamnu podršku u rješavanju problema. Otvorena komunikacija koja je posljedica uzajamnog povjerenja, empatije, tolerancije u obitelji izuzetno je bitna za donošenje važnih odluka, osobito u vrijeme trajanja krize ili teškoće. Iako su prema nekim stereotipima, muškarci oni koji bi trebali biti snažne figure pa ne smiju pokazivati strah, ranjivost i tugu, dokazano je da upravo »lažna« slika psihološkog stanja očeva i/ili sinova potiče kod njih sklonost uporabi opojnih sredstava, destruktivno ponašanje, ulazak u sukobe ili povlačenje (Walsh, 2011.). Za očuvanje zdravih odnosa, važno je da članovi obitelji otvoreno dijele svoje osjećaje, preuzmu odgovornost za njih i da nastoje ugoditi jedni drugima kako bi si međusobno olakšali prolazak kroz krizno razdoblje. Ono što također može pridonijeti lakšem nošenju s teškoćama i propustima te olakšati brige članovima obitelji je pozitivan i dobronamjeran humor koji kanalizira pozitivnu energiju, obnavlja snagu i daje predah od napora.

ODNOS OBITELJSKE OTPORNOSTI I IZVORA STRESA

Izvori stresa

Izvor stresa ili stresor može biti unutarnji ili vanjski podražaj, izolirani događaj ili niz događaja koje pojedinac ili obitelj procjenjuju ugrožavajućim za njihov život, njihova materijalna dobra i samopoštovanje, a koji s obzirom na takvu percepciju mogu poremetiti svakodnevni život pojedinog člana obitelji i obitelji u cjelini (Lazarus i Folkman, 2004.). Stres (engl. *stress* – napor, pritisak) je reakcija na izvor stresa koji predstavlja sklop emocionalnih, fizioloških, bihevioralnih reakcija pojedinca ovisno o izvoru stresa i procjeni opasnosti koju osoba percipira (Arambašić, 2003.). Kriza predstavlja vremensko razdoblje u kojem se obitelj suočava s izuzetno visokim zahtjevima (izvorima stresa) koji nadilaze njene potencijale što bitno narušava obiteljsku ravnotežu i može izazvati nepovoljne promjene u obiteljskoj strukturi i odnosima (Patterson, 2002.). Obiteljski stres je stanje poremećene obiteljske ravnoteže koje nastaje kada izvori stresa nadjačaju obiteljske resurse za suočavanje sa stresom i koji traje duže u odnosu na krizu (Boss, 2002.). Izvori stresa mogu biti normativni i nenormativni. Normativni traju kraće i predvidivi su, poput događaja vezanih za životni ciklus koji mijenja obiteljsku ravnotežu zbog, primjerice, odlaska odrasle djece iz primarne obitelji, što može dovesti do krize ukoliko se obitelj ne prilagodi dobro na nastalu promjenu (Carter i McGoldrick, 1989., prema McKenry i Price, 2005.). Nenormativni izvori stresa su nepredvidivi i neponavljajući događaji, kao što su kronična bolest člana obitelji, gubitak posla i slično, kao i veći dobitak na lutriji, koji je pozitivan izvor stresa, ali i on može narušiti zdravo funkcioniranje obitelji (Boss, 1998., prema McKenry i Price, 2005.). Nadalje, izvori stresa se prema podrijetlu u najširem smislu mogu dijeliti na one koji dolaze iz obiteljskog okruženja i iz same obitelji. Neki od izvora stresa iz okruženja mogu biti društvena nesigurnost, kao što su potresi, poplave, požari, rat, ekonomska kriza, socijalna isključenost obitelji i slično. Neki od njih mogu se direktno odraziti na funkcioniranje obitelji, kao što je, primjerice, velika ekonomska kriza s kojom nerijetko raste i nezaposlenost pa je time gubitak zaposlenja hranitelja obitelji moguć. Izvori stresa koji nastaju u obitelji mogu biti teška bolest člana obitelji, smrt člana obitelji, narušeni odnosi, razvod braka, društveno neprihvatljivi oblici ponašanja člana obitelji i njegov dolazak u sukob sa zakonom i drugi (Bonanno, 2004.; Van Hook, 2008.). Prije razdoblja postmoderne smatralo se da su zdrave obitelji, odnosno potpune, ekonomski stabilne i društveno prihvaćene obitelji pošteđene suočavanja s izvorima stresa i teškoćama koje oni donose. O tome govore dva mita o »nedodirljivosti« tih obitelji. Prvi mit pojašnjava da uspješne, tzv. »normalne« obitelji nemaju životnih problema te da njih ne pogađaju stresne situacije ili traumatična iskustva. Drugi mit tumači da stabilni odnosi prevladavaju u obiteljima gdje nema promjena u obiteljskim ulogama (npr. majka odgaja djecu, otac zarađuje), pri čemu postoji mit i o tome da su promjene obiteljskih vrijednosti, strukture i opisa poslova rodnih uloga štetne za obitelj te da se time izaziva obiteljska disfunkcional-

nost (Masten, 2001.; Seccombe, 2000.). Logika koja je prevladavala u oba mita izbljedita je u vrijeme postmoderne, kada u razvijenim društvima prevladavaju obitelji s oba hranitelja u punom radnom vremenu i kada je promjena raspodjele uloga postala vjerojatna gotovo u svakodnevnom funkcioniranju suvremenih obitelji (Saginak i Saginak, 2005.). Stoga, današnji trendovi razumijevanja funkcioniranja suvremene obitelji govore o tome da su sve obitelji na određenoj razini osjetljive na izvore stresa. Stresni događaj može izazvati različite promjene u obitelji i to na razini odnosa, strukture, uloga, obiteljskih procesa i vrijednosti (Boss, 2002.). Međutim, brojni obiteljski potencijali i procesi za stvaranje obiteljske otpornosti mogu joj pomoći da se odupre djelovanjima izvora stresa i njegovih posljedica.

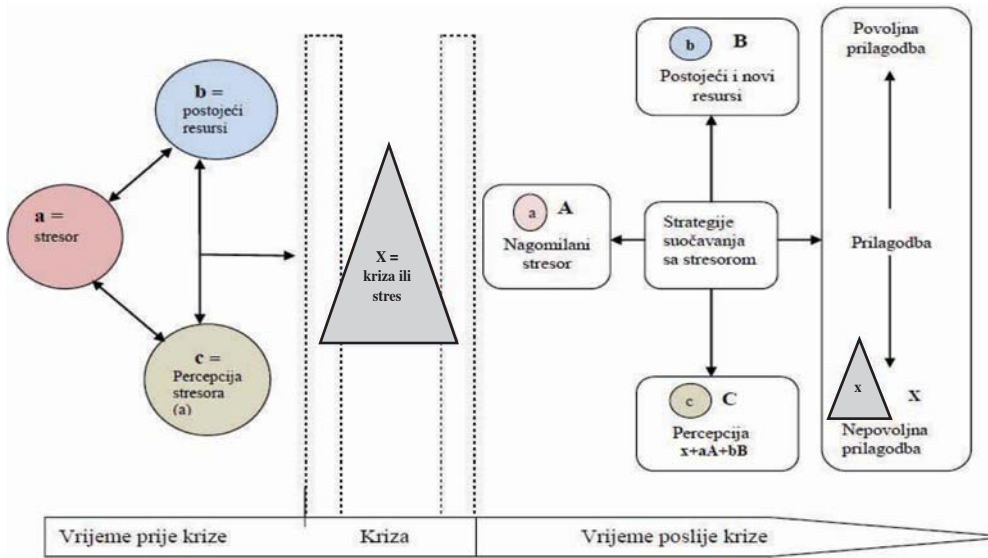
DJELOVANJE OBITELJSKE OTPORNOSTI

Situacija u kojoj će obitelj iskusiti stečenu otpornost je ona u kojoj se obitelj suočava s izvorom stresa (Seccombe, 2000.). Masten i Coatsworth (1998.) tvrde da su potrebna tri uvjeta da bi djelovanje obiteljske otpornosti bilo pokrenuto: (1) obiteljski potencijali za prevladavanje problema; (2) postojanje snažnog izvora stresa za obitelj i narušavanje njenog funkcioniranja; (3) zaštitni čimbenici koji djeluju na izvor stresa. Isti autori tvrde da je uz postojanje navedenih elemenata moguće procijeniti otpornost neke obitelji s obzirom na dosadašnje iskustvo njene (ne)uspješne pozitivne, odnosno povoljne prilagodbe na stres.

Obitelj se svakodnevno suočava s različitim zahtjevima i njih uspješno rješava usvojenim obrascima funkcioniranja koristeći brojne potencijale. Međutim, kada zahtjevi na obitelj postanu toliko snažni da narušavaju njenu ravnotežu, govorimo o krizi, nakon koje obitelj ulazi u proces prilagođavanja na promjenu i uspostave nove ravnoteže (Patterson, 2002.). Istraživački interes o tome kako se obitelji suočavaju s izvorima stresa i postaju otporne traje još od 30-ih godina prošlog stoljeća do danas. Među prvim teorijama koje su objasnile djelovanje stresora na obiteljski sustav bila je teorija obiteljskog stresa (*Family Stress Theory*) čije je temelje postavio Robert Hill 1949. godine (Wilmoth i Smyser, 2009.). Hill je u tzv. ABC-X modelu pokazao kako interakcija triju elemenata (A, B i C) dovodi do krize u obitelji. Naime, on tumači da izvor stresa (A) koji dolazi u interakciju s obiteljskim resursima (B) i definiranim značenjem stresnog događaja (C) zajedno dovode do značajno narušene obiteljske ravnoteže, odnosno do stanja krize (X). Budući da ovaj model objašnjava reakcije obitelji prije krize, a ne i poslije nje istraživači Hamilton McCubbin i Joan Patterson 1982. godine proširuju Hillov model u tzv. dvostruki ABC-X model (Slika 3.) objašnjavajući reakcije obiteljskog sustava nakon suočavanja s krizom (McKenry i Price, 2005.).

Slika 2.

Dvostruki ABC-X Model (McCubbin i Patterson, 1982., prema McKenry i Price, 2005.: 18)

Dakle, McCubbin i Patterson (1982.) tumače da prije nastanka krize obitelj na neki stresni događaj (faktor a), reagira svojim postojećim resursima i snagama, kao što su, primjerice, konstruktivne strategije rješavanja problema i kohezivnost (faktor b) o kojima ovisi kako će obitelj percipirati izvor stresa (faktor c). Interakcija između izvora stresa, obiteljskih resursa i percepcije stresora donijet će stres ili krizu. Nakon toga slijedi novo razdoblje u kojem se obitelj susreće s nakupljenim izvorima stresa što predstavlja dupli A faktor koji uključuje tri tipa izvora stresa. To su neriješeni učinci inicijalnog događaja, promjene i situacije koje je izazvao inicijalni stresni događaj i posljedice napora koje je obitelj uložila u nošenje s teškoćama proizašlih iz stresnog događaja (npr. promjena obiteljskih uloga). Obiteljski resursi u ovom razdoblju su dvojaki: postojeći, tj. prvobitni koji su umanjili djelovanje inicijalnog stresora i novonastali resursi za suočavanje obitelji sa stresorom (osobni, obiteljski, socijalni) koji su se razvili ili ojačali tijekom reakcije obitelji na stresnu ili kriznu situaciju, što predstavlja dupli B faktor. Percepcija inicijalnog izvora stresa i krize uključuje doživljaj stresora i njegove štetne posljedice kao i nagomilane stresne događaje nakon inicijalnog stresnog događaja te značenje koje je obitelj pripisala stresoru što predstavlja dupli C faktor. Dupli X faktor podrazumijeva reakciju obitelji na krizu i njeno kratkotrajno prilagođavanje obitelji na novonastalu situaciju te konačnu prilagodbu na promjenu (McKenry i Price, 2005.). Prema teoriji FAAR Modela (*Family Adjustment and Adaptation Response Model*, Patterson, 2002.), da bi obitelj ušla u razdoblje konačne adaptacije, prije toga bi se trebalo doći do smanjenja teškoća izazvanih stresorom, povećanja obiteljskih potencijala za kvalitetno funkcioniranje

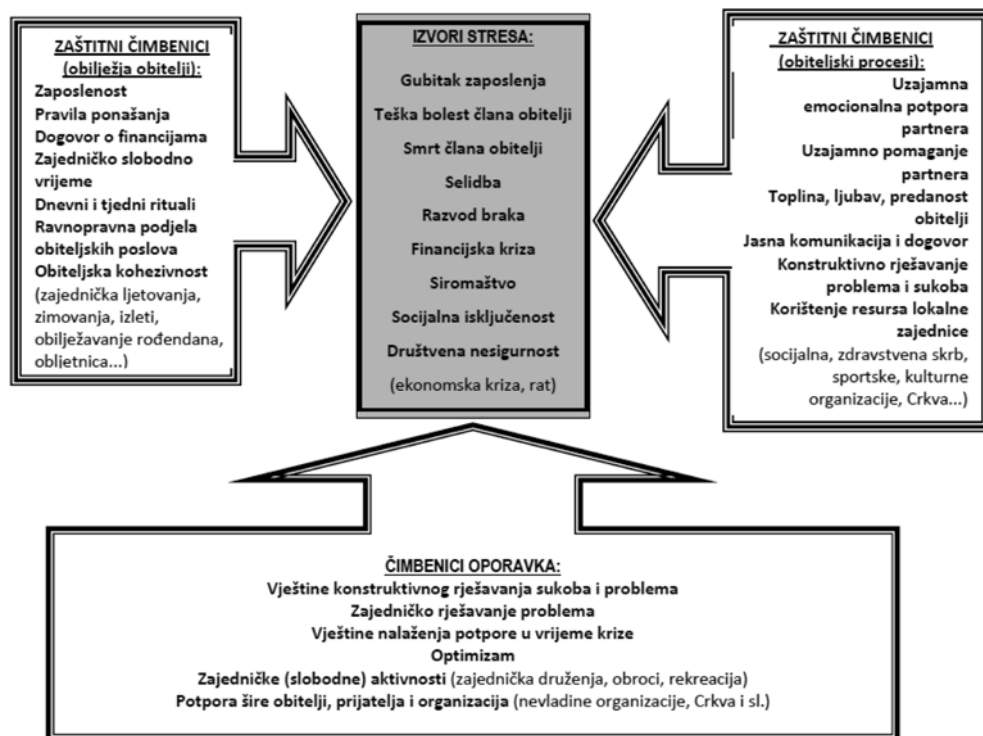
G. Berc: Obiteljska otpornost - teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu

svakog člana obitelji s obzirom na okolnosti i do promjene percepcije izvora stresa. Navedene komponente u konačnici pridonose obnavljanju obiteljskih snaga i dobrim ishodima pa se može reći da je takva razina prilagodbe obitelji na nastalu promjenu dobra i povoljna. Međutim, obitelji ponekad mogu imati poteškoća u uspostavljanju dobre prilagodbe i tada ne uspiju obnoviti svoje snage pa postaju ranjive i bitno osjetljivije na nove stresore (McCubbin i Patterson, 1983., prema Patterson, 2002.).

U kontekstu prepoznavanja potencijala otpornih obitelji i učinaka obiteljske otpornosti stručna praksa rada s obiteljima pokazala je da nekoliko stresnih i traumatskih iskustava ili privremeno narušeni obiteljski odnosi ne razaraju potencijale obitelji za »samoizlječenje« i uspješno prilagođavanje nakon suočavanja s različitim problemima (Walsh, 2006.). Osim toga, Olson tvrdi (2000.) da zajednička nastojanja svih članova obitelji da se prevladaju problemi kao i iskustvo dobrog ishoda u suočavanju sa stresom bitno pridonose jačanju obiteljske otpornosti. Stoga, otpornost obitelji na izvor stresa ili neku nepovoljnu situaciju možemo nazvati njenom vještinom da u vrijeme krize ili nevolje održi razinu zdravog funkcioniranja,

Slika 3.

Model djelovanja obiteljske otpornosti na stres (Masten i Coatsworth, 1998.; Masten, 2001.; Seccombe, 2002.; Cole i sur., 2001., prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.)

koristeći vlastite potencijale i vanjske izvore podrške, a koje prepoznamo kao »zaštitne čimbenike« te »čimbenike obiteljskog oporavka« (Slika 2.) koji obitelji pomažu da prevlada krizu (Masten i Coatsworth, 1998.; Masten, 2001.; Seccombe, 2002.; Cole i sur., 2001., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006.).

U zaštitne čimbenike ubrajamo obiteljska obilježja i obiteljske procese. U obilježja obitelji spadaju zaposlenost, pravila i granice ponašanja, zajednički dogovor o financijama, ravnopravna podjela poslova, obiteljska kohezivnost i slično, a u obiteljske procese međusobna emocionalna i instrumentalna potpora bračnih partnera, jasna komunikacija, dogovor između partnera i s djecom, ljubav i topli odnosi i drugo. U čimbenike oporavka ubrajamo različite vještine obitelji kao što su vještine rješavanja problema i nalaženja izvora podrške u vrijeme krize, optimizam, kvalitetno provođenje zajedničkog slobodnog vremena, traženje potpore iz formalnih i neformalnih izvora (Masten, 2001.; Seccombe, 2002.). Slijedom toga, obitelji koje imaju jake zaštitne čimbenike, kao što su iskustvo toplih i podržavajućih odnosa te dobrih i stabilnih socio-ekonomskih prilika, lakše će se i bolje prilagoditi u suočavanju s izvorom stresa (npr. bolest ili gubitak člana obitelji) na promjenu od obitelji koje žive u nepovoljnim socijalnim i ekonomskim uvjetima i imaju iskustvo trajno narušenih obiteljskih odnosa (Masten, 2001.). Može se reći da će u »neotpornim« obiteljima za vrijeme krize prevladavati djelovanje nepovoljnih, odnosno rizičnih činitelja, što može dovesti do nepovoljne obiteljske atmosfere, lošeg raspoloženja, nervoze, razdražljivosti, lakog ulaska u prepirke i sukobe s partnerom i/ili djecom, smanjenog samopouzdanja i samopoštovanja članova obitelji i osobnog nezadovoljstva i to osobito onog člana obitelji koji je direktno uključen u problem. Ponovljena iskustva krize bez ojačanih kapaciteta otpornosti i oslabljeni obiteljski resursi mogu dovesti do trajnije narušenih obiteljskih odnosa, a ponekad i do rapidnog smanjenja obiteljske kohezivnosti, pri čemu i obiteljska cjelovitost može biti ugrožena (Van Hook, 2008.).

Proučavanjem procesa prilagodbe obitelji na izvore stresa također su se bavili McCubbin i McCubbin koji su razvili »Model otpornosti« promatrajući iskustva migracijskih obitelji kroz etnička i kulturološka obilježja njihove sredine te potencijale obitelji za restrukturiranje i stvaranje nove ravnoteže u obiteljskim odnosima (McCubbin i sur., 1998.). Prema ovim autorima, postoje dvije faze stvaranja i djelovanja otpornosti: 1.) faza promjena u funkcioniranju obitelji; 2.) faza prilagodbe obitelji na nastalu situaciju.

U prvoj fazi stvaranja otpornosti nastaju manje promjene u obitelji kao reakcija na neki stresni događaj, a reakcije obitelji na to mogu biti različite: od pozitivne (uspješne) adaptacije do iznimno loše adaptacije kada obiteljska kriza izaziva negativne posljedice za funkcioniranje članova obitelji (npr. razvoj ovisnosti pojedinca i slično). Koliko uspješno će se obitelj prilagoditi na kriznu situaciju, ovisi o nekoliko elemenata:

a) prirodi stresnog događaja – ona označava težinu utjecaja stresa na funkcioniranje obitelji ili nekog od njenih članova

G. Berc: Obiteljska otpornost - teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu

b) razini ranjivosti obitelji – ranjivost predstavlja razinu osjetljivosti obitelji, narušenosti međusobnih odnosa i organizacijskog sustava obitelji

c) modelima funkcioniranja obitelji – obitelji koje imaju usvojene strategije suočavanja s problemom; obitelji koje su postigle ravnotežu između kohezivnosti i fleksibilnosti lakše se suočavaju s životnim promjenama

d) obiteljskom sustavu vjerovanja – on uključuje obiteljske potencijale i obiteljske snage

e) procjeni stresnog događaja od strane članova obitelji – ona uključuje percepciju i interpretaciju obitelji tog događaja, pri čemu obitelj najprije procjenjuje prirodu događaja i zahtjeve koji iz njega proizlaze te vlastite resurse za njegovo rješavanje što je usko povezano s obiteljskim stavovima o životu, obiteljskim vrijednostima i prioritetima, uvjerenja i očekivanja od obitelji

f) strategijama obitelji za suočavanje i rješavanje stresnih situacija. Ove strategije uključuju dvije važne komponente: 1.) komponenta suočavanja sa stresnom situacijom podrazumijeva međusobno osnaživanje članova obitelji radi njihove osobne dobrobiti i jačanja obitelji kao cjeline, poticanje emocionalne stabilnosti u obiteljskim odnosima, korištenje obiteljskih resursa i lokalne zajednice za rješavanje aktualnog problema; 2.) komponenta rješavanja problema uključuje modificiranje problema u manje cjeline radi lakšeg sagledavanja i rješavanja problema; predlaganje opcija i pojedinih koraka za njegovo rješavanje; rad na strategiji rješavanja problema kroz otvorenu, podržavajuću i konstruktivnu komunikaciju.

U drugoj fazi stvaranja otpornosti obitelj se prilagođava na stresnu situaciju tako da unosi značajne promjene u svom funkcioniranju. Reakcija obitelji na krizu u ovoj fazi uvjetovana je kombinacijom sljedećih elemenata: težina zahtjeva na obiteljski sustav proizašlih iz stresne situacije, aktualna faza obiteljskog ciklusa u kojoj je stresni događaj pogodilo obitelj, neriješene teškoće u novom načinu funkcioniranja obitelji, obiteljski resursi i podrška šire obitelji, prijatelja i lokalne zajednice, procjena stresne situacije od strane obitelji i obiteljske strategije suočavanja s problemom (McCubbin i sur., 1998.).

Uvažavajući navedene spoznaje o prilagodbi obitelji nakon suočavanja s krizom, može se reći da se one obitelji koje imaju visoku razinu otpornosti uspješno oporavljaju i vraćaju u svakodnevni život snažnije, povezanije i spremnije za suočavanje s novim izvorom stresa i krizom (Olson, 2000.). Tako će, primjerice, obitelji koje su izložene ekonomskoj nesigurnosti zbog gubitka zaposlenja jednog od roditelja, nastaviti funkcionirati zdravo ukoliko u njima postoje topli i podržavajući emocionalni odnosi, visoka razina kohezivnosti i spremnost za traženje pomoći iz resursa sredine u kojoj obitelji žive. U takvoj situaciji iznimno je važno da članovi obitelji pružaju podršku nezaposlenom roditelju kroz prepoznavanje njegovih osobnih vrijednosti i profesionalnih kompetencija, da sagledaju nastalu situaciju u kontekstu socijalnih i ekonomskih prilika na društvenoj razini, da su spremne reorganizirati obiteljske uloge i tražiti rješenje ne samo unutar nego i izvan obiteljskih resursa (Seccombe, 2000.).

PRIMJENA PRISTUPA OBITELJSKE OTPORNOSTI U RADU SOCIJALNOG RADNIKA S OBITELJIMA

Baveći se ishodima suočavanja obitelji s različitim izvorima stresa i njihovim adaptivnim procesima, autori se u novije vrijeme sve više usmjeravaju na prepoznavanje i poticanje obiteljskih snaga i resursa za uspješno funkcioniranje (Seligman i Csikszentmihalyi, 2000.) umjesto isključivo na njihove slabosti i rizike kao što je to bila praksa u tradicionalnom pristupu u radu s obiteljima (Simon, Murphy i Smith, 2005.). S obzirom na navedeno, razlikujemo dva pristupa u radu s obiteljima: tradicionalni pristup i pristup usmjeren resursima otpornosti čije su specifičnosti i razlike prikazane u tablici 1. Razlike u pristupima navedene su prema nekim aspektima rada s obitelji kao što su: smjer i svrha intervencije, uloga dijagnostike, uloga procjenjivanja obitelji, tumačenje obiteljskih problema, promatranje obitelji, uloga pomagača, obilježje tretmana, korištenje vanjske podrške i poželjni ishodi. Osnovna ideja prikaza razlika između ovih dvaju pristupa je isticanje važnosti nove tendencije usmjeravanja pomagača na prepoznavanje obitelji kao izvora resursa, a ne rizika, na usmjerenost tretmana prema izborima i mogućnostima obitelji, a ne prema disfunkcionalnosti i patologiji, zatim na rad pomagača za jačanje obiteljskih potencijala za otpornost umjesto na isključivu orijentaciju na problem i njegovo rješavanje i slično.

Tablica 1.

Razlike između specifičnosti tradicionalnog i otpornosti orijentiranog pristupa u radu s obitelji (Simon, Murphy i Smith, 2005.)

Tradicionalan pristup	Aspekti rada s obitelji	Otpornosti orijentiran pristup
Definirati i ublažiti obiteljsku disfunkcionalnost	Smjer i svrha	Prepoznavanje i korištenje obiteljskih resursa
Preduvjet za uspješan tretman	Uloga dijagnostike	Nepotrebno za uspješan tretman
Prikupiti podatke iz obiteljske prošlosti za definiranje njene diskunkcionalnosti	Uloga procjenjivanja obitelji	Prepoznati trenutne obiteljske potencijale, neotkrivene ili nekoristene snage i resurse
Problemi pokazuju koliko je obitelj disfunkcionalna (npr. obitelj je razvila patološke oblike funkcioniranja)	Tumačenje obiteljskih problema	Problemi pokazuju neuspješno korištenje vlastitih mogućnosti (npr. obitelj je zastala u svom funkcioniranju)
Obitelj je deficitna i zahtijeva stručnu pomoć i intervenciju	Promatranje obitelji	Obitelj je izvor resursa i sposobna je smisleno upravljati njima

Nastavak tablice 1.

Tradicionalan pristup	Aspekti rada s obitelji	Otpornosti orijentiran pristup
Stručnjak	Uloga pomagača	Suradnik
Usmjeren prema obiteljskim slabostima i rizicima	Jezik	Usmjeren prema obiteljskoj otpornosti
Intervencije koje potiče stručnjak	Izvor tretmana	Intervencije se temelje na korištenju obiteljskih snaga i resursa otpornosti
Orijentiran prema problemu – patologijom vođeno pomaganje	Obilježje tretmana	Usmjeren prema različitim izborima i mogućnostima – resursima vođeno osnaživanje
Minimalno korištenje vanjskih izvora pomoći	Korištenje vanjske podrške	Slobodno korištenje vanjske podrške i resursa
Smanjiti obiteljsku disfunkcionalnost	Poželjni ishodi	Povećati obiteljsku otpornost

Vezano uz nove trendove rada s obiteljima, Froma Walsh (2006.) temeljem koncepta obiteljske otpornosti predlaže Pristup obiteljske otpornosti (*Family Resilience Approach*) koji je usmjeren na prepoznavanje ključnih obiteljskih procesa koji omogućavaju obitelji da se uspješno nosi sa stresom i oporavi nakon kriznog razdoblja. To je oblik intervencije kojim se ne rješavaju samo aktualni problemi, nego se obitelj ujedno priprema za suočavanje s novim životnim teškoćama i promjenama kroz jačanje vlastitih resursa kao što su međusobna podrška, kohezivnost i kvalitetna komunikacija između članova obitelji. Ovaj pristup temeljen je na nekoliko načela i polazišta koji govore o tome da: a) je osobna otpornost posljedica utjecaja osobnih, obiteljskih, sociokulturalnih i institucijskih specifičnosti, a kapaciteti svakog člana obitelji za otpornost važni su za razvoj obiteljske otpornosti, b) krizni događaj i stres pogađaju cijelu obitelj i donose rizik za pojavu obiteljskih sukoba, a ponekad i za obiteljski slom, c) obiteljski zaštitni čimbenici potiču djelovanje otpornosti kroz ublažavanje učinaka stresa i stvaranje uvjeta za povoljnu prilagodbu, d) nepovoljna prilagodba donosi rizik za cijelu obitelj i pojačava njenu ranjivost, e) sve obitelji imaju potencijale za otpornost, a uloga pomagača je da ih u radu s njima potiče kroz osnaživanje njihovih napora i ključnih procesa obiteljske otpornosti (Walsh, 2006.). Iskustva iz prakse socijalnog rada u radu s obiteljima u SAD-u pokazala su da se pristup obiteljske otpornosti sastoji od nekoliko važnih elemenata, a to su (Van Hook, 2008.): 1.) upoznavanje i razumijevanje značenja problema

za obitelj, 2.) poticanje promjena u obiteljskim ulogama (obiteljske organizacije) kako bi se osigurala ravnoteža između stabilnosti i fleksibilnosti obitelji, 3.) poticanje članova obitelji na podržavajuću, empatičnu i jasnu komunikaciju, 4.) poboljšavanje odnosa između članova obitelji, 5.) korištenje vještina za konstruktivno rješavanje problema, 6.) poboljšanje socijalne podrške i nalaženje ekonomskih resursa obitelji, njene socijalne mreže i resursa zajednice.

S obzirom na navedene elemente ovog pristupa, socijalni radnik u radu s obiteljima pristupa procjeni potencijala obitelji za otpornost, prepoznavanju do sada korištenih strategija obitelji za suočavanje sa stresom, obiteljskog sustava vjerovanja, organiziranja obiteljskih uloga i odnosa te uvidu u okruženje te planiranju i provedbi tretmana u kojem se pomagač usmjerava na pojedina područja ovisno o prioritetima i sadržaju problema na kojem obitelji radi (Van Hook, 2008.).

U praksi socijalnog rada, kako u stranim zemljama tako i u nas, procjena zaštitnih i rizičnih čimbenika obitelji može se provesti na nekoliko načina. Većina njih provodi se u svrhu boljeg razumijevanja potreba obitelji pod rizikom pa se u tom smislu mogu primijeniti instrumenti socijalnog rada za procjenjivanje obiteljske situacije i potreba djece kao što su Lista za procjenu roditeljskih snaga i Kempeov inventar obiteljskih stresora (Ajduković i Sladović Franc, 2008.). Osim toga, korisna je izrada dijagrama i shematskih prikaza (npr. genogrami i ekološke mape), kao i individualno i obiteljsko savjetovanje, terenski izvidi (odlazak socijalnog radnika u dom obitelji), prikupljanje informacija iz okoline i kroz suradnju s institucijama i slično (Van Hook, 2008.). Nadalje, procjena obiteljskih potencijala za otpornost može se provesti kod nas u okviru istraživanja u socijalnom radu primjenom nekih formalnih instrumenata (npr. Circumplex Model of Marital & Family Systems³, SFI⁴, FAD⁵). Složeni model obiteljskog i bračnog sustava (Circumplex Model of Marital & Family Systems, Olson, 2000.) upitnik je kojim se procjenjuje razina zajedništva, kvalitete komunikacije i fleksibilnosti u obitelji i među partnerima. Inventar obiteljskih potencijala (*Self-Report Family Inventory - SFI*, Beavers i Hampson, 1990., prema Van Hook, 2008.) upitnik je kojim saznajemo kako članovi obitelji procjenjuju funkcioniranje vlastite obitelji tako da procjenjuju potencijale za rješavanje obiteljskih sukoba, obiteljsku kohezivnost, izražavanje emocija i načine odlučivanja. Upitnik o procjeni obiteljskih potencijala (*The McMaster Family Assessment Devise-FAD*, Epstein, Baldwin i Bishop, 1983., prema Van Hook, 2008.) mjeri šest područja obiteljskog funkcioniranja važnih za prepoznavanje obiteljskih potencijala za otpornost, a to su: načini komuniciranja i rješavanja problema, raspodjela obiteljskih uloga, empatičnost, emocionalna uključenost i kontrola ponašanja. Osim navedenih i Upitnik o obiteljskim strategijama suočavanja (*The family Coping Index*, McCubbin, Thompson i Elver, 1996., prema Van Hook, 2008.) može biti koristan u procjeni obiteljske otpornosti jer ispituje načine suočavanja obitelji s teškim životnim situacijama.

³ *Circumplex Model of Marital & Family Systems (Olson, 2000.)*.

⁴ *Self-Report Family Inventory (Beavers i Hampson, 1990., prema Van Hook, 2008.)*.

⁵ *The McMaster Family Assessment Devise (Epstein, Baldwin i Bishop, 1983., prema Van Hook 2008.)*.

Nakon provedene procjene potencijala obitelji za otpornost pristupa se prepoznavanju do sada korištenih strategija obitelji za suočavanje sa stresom, obiteljskog sustava vjerovanja, organiziranja obiteljskih uloga i odnosa te uvidu u okruženje u kojem obitelj živi (Van Hook, 2008.). Osim toga, socijalni radnici će nerijetko pristupiti i procjeni obiteljskog funkcioniranja kroz zadovoljavanje potreba unutar obitelji koje Kilpatrick (2003.) dijeli na četiri razine. Prva razina obiteljskih potreba odnosi se na zadovoljavanje temeljnih potreba (hrana, stambeni uvjeti, zdravstvena zaštita i sl.). Obitelji koje nemaju zadovoljene potrebe na ovoj razini lako ulaze iz jedne krize u drugu i izložene su brojnim rizičnim čimbenicima koji djeluju unutar obitelji i u njenom okruženju (neučinkovite zdravstvene i socijalne institucije i sl.). Stoga su intervencije u radu s ovim obiteljima usmjerene na osnaživanje korisnika i traženje resursa u obitelji i lokalnoj zajednici u svrhu zadovoljavanja njihovih temeljnih potreba. Druga razina potreba odnosi se na uspostavljanje kvalitetnih obiteljskih odnosa, uloga i učinkovitog vođenja. Kada ova razina funkcioniranja nije učinkovita, mogu se prepoznati rizici na području kompetentnosti odraslih članova obitelji, manjak vještina komuniciranja te strategija vođenja i suočavanja s problemom pa će intervencije u radu s ovim obiteljima biti usmjerene na jačanje kompetencija odraslih članova i učenja strategija suočavanja sa stresom. Treća razina obiteljskih potreba odnosi se na uspostavljanje pravila i granica u obiteljskim odnosima. Ova razina funkcioniranja omogućava obitelji zadovoljavanje temeljnih potreba i kvalitetno vođenje što obitelji daje dobru organizacijsku strukturu. Obitelji kod kojih izostaje funkcioniranje na ovoj razini teže prihvaćaju promjene, nemaju jasne granice u odnosima, teže stvaraju bliske odnose i članovi obitelji teže stvaraju osjećaj osobnog identiteta pa će rad s obiteljima biti usmjeren na uspostavljanju osobnih, obiteljskih i međugeneracijskih granica. Četvrta razina potreba podrazumijeva da su zadovoljene potrebe na svim trima prethodnim razinama. Obitelji koje funkcioniraju na ovoj razini imaju potrebu izgraditi veću razinu međusobne intimnosti, veće značenje osobnog identiteta ili osobne autonomije te ostvariti samoaktualizaciju svakog člana pa je rad s obiteljima usmjeren na poticanje najboljih potencijala svakog člana obitelji na ukupnu kvalitetu obiteljskog života (Kilpatrick, 2003.).

Nakon prethodno navedenih aktivnosti u Pristupu obiteljske otpornosti slijedi planiranje i provedba tretmana u kojem se pomagač usmjerava na pojedina područja ovisno o prioritetima i sadržaju problema na kojem obitelji radi. Stoga se rad s obitelji i njenim članovima može usmjeriti na unaprjeđivanje potencijala za zadovoljavanje njihovih temeljnih potreba, uspostavljanje dobre organizacije uloga u obitelji, usvajanje kvalitetnih komunikacijskih vještina i obiteljskih odnosa, definiranje značenja neke problemske situacije i slično. U ovim situacijama važno je da se tijekom savjetovanja ili nekih drugih metoda rada s obiteljima pomaže članovima obitelji da prepoznaju vlastite potencijale za suočavanje s problemom i potencijale za otpornost. Iako u radu s obiteljima socijalni radnik prepoznaje rizične i zaštitne čimbenike obitelji, u primjeni pristupa obiteljske otpornosti on je usmjeren na poticanje, razvijanje i korištenje zaštitnih čimbenika kako bi proces oporavka obitelji nakon krize bio što učinkovitiji (Van Hook, 2008.). Ovaj pristup ima široku primjenu rada s korisnicima tako

da se može koristiti u radu s obiteljima koje se suočavaju s teškom i kroničnom bolešću člana obitelji, gubitkom člana obitelji i tugovanjem, imaju iskustvo narušenih odnosa, ekonomskog stresa, gubitka zaposlenja, socijalne isključenost i drugih stresnih situacija (Walsh, 2006.).

Pristup obiteljske otpornosti pokazao je koliko je važno prepoznati, razvijati i koristiti potencijale obitelji za otpornost u radu s obiteljima koje su suočene sa stresnim ili kriznim situacijama. Nalaženjem načina kako povećati riznicu obiteljskih snaga, osobito obitelji pod rizikom, bavio se Giordano (1997.) koji je u tom kontekstu ponudio nekoliko korisnih smjernica za rad s obiteljima:

1. poticati stabilne, podržavajuće, trajne odnose djeteta s barem jednom odraslom, odgovornom osobom što značajno podiže otpornost djeteta
2. prihvatiti obitelji upravo onakve kakve jesu – biti svjestan njihovih kulturoloških i društvenih specifičnosti, načina obiteljskog života i njihove obiteljske povijesti
3. pružiti podršku i ohrabrenje djetetu i cijeloj obitelji bez obzira je li dijete »teško« ili »lako« »odgojivo« jer je svakoj obitelji potrebna podrška u onome što radi dobro, a to ujedno podiže povjerenje između obitelji i socijalnog radnika
4. razumjeti realnost obitelji – shvatiti kakvo životno iskustvo obitelj ima, kako ga ona percipira i u kojoj fazi obiteljskog ciklusa obitelj trenutno živi
5. tražiti i koristiti postojeće obiteljske snage za jačanje »slabih točaka« u obiteljskom funkcioniranju i jačanju obiteljske otpornosti
6. usmjeriti djecu i odrasle članove obitelji na druženje s vršnjacima, ljudima koji ih razumiju i mogu biti izvor podrške, pomoći im da stvaraju nova prijateljstva te ih naučiti da traže pomoć od različitih subjekata u njihovoj socijalnoj mreži (iz formalnih i neformalnih izvora)
7. zajedno s članovima obitelji socijalni radnik kritički promišlja o opcijama za rješenje problema, prepoznati prednosti i nedostatke pojedinih prijedloga rješenja
8. pomoći obitelji u podizanju samosvijesti i osvještavanju njihovih kapaciteta (pozitivan stav, duhovnost, kohezivnost, održavanje rituala, prilagodljivost, kvalitetna komunikacija, briga o ekonomskim resursima i dr.)
9. potaknuti korištenje humora u obiteljskoj komunikaciji kao i druge osobne kapacitete za uspješno nošenje s problemima (optimizam, snalažljivost, kreativnost, suradljivost, povezanost, brižnost, empatičnost, kreativnost i dr.).

Dakle, iz prethodno navedenog, može se zaključiti da pristupanje stručnjaka-pomagača u radu s obitelji kroz poticanje njihove uzajamne podrške, kohezivnosti, zajedničkog rada na izlasku iz problema i jačanja »mi« osjećaja čini obitelj snažnijom i spremnijom za novo stresno iskustvo.

UMJESTO ZAKLJUČKA

U ovom radu prikazane su teorijske i praktične spoznaje o obiteljskoj otpornosti i neke smjernice za rad s obiteljima. Budući da se radi o spoznajama koje su potekle uglavnom iz

istraživačkih i praktičnih iskustava istraživača i pomagača iz SAD-a, vrijedi uvažiti razliku njihovog društvenog konteksta u odnosu na naš. Međutim, unatoč pojedinim razlikama u obiteljskim i društvenim vrijednostima, odnosu sa širom obitelji i zajednicom te odnosu prema korištenju individualnog i obiteljskog savjetovanja, ove spoznaje ipak, u nekoj mjeri, mogu biti poticajne i korisne za socijalni rad s obitelji u nas. Prije svega, ovdje se želi usmjeriti pažnja na prepoznavanje vrijednosti samog teorijskog koncepta o obiteljskoj otpornosti koji Froma Walsh (2006.) objašnjava kroz komponente obiteljske otpornosti i obiteljske procese koji razvijaju otpornost obitelji. Temeljem koncepta obiteljske otpornosti nastao je Pristup obiteljske otpornosti (Walsh, 2006.; Van Hook, 2008.) koji, uz određenu prilagodbu, može biti primjenjiv u socijalnom radu u nas. Naime, ovim pristupom u radu s obiteljima koje su proživjele razdoblje stresa ili krize, može se provesti analiza prirode i značenja problema za obitelj, poticati članove obitelji na promjenu obiteljskih uloga, na jasnu i empatičnu komunikaciju, zatim na poboljšanje međusobnih odnosa te korištenje resursa i vještina za konstruktivno rješavanje problema u i izvan obitelji. Ujedno taj pristup može biti koristan tijekom planiranja i provođenja individualnog plana rada s obitelji te planiranja mjere nadzora nad izvršavanjem roditeljske skrbi. Osim toga, prepoznavanje i jačanje socio-ekonomskih resursa, obiteljskih odnosa, poboljšavanje obrazaca komuniciranja, podizanje kompetencije roditeljskih uloga i slično mogu se prepoznati kao već implementirani ciljevi rada s obitelji i u našoj praksi, osobito tijekom planiranja i provođenja mjere nadzora nad izvršavanjem roditeljske skrbi (Poredoš i sur., 2007.). Zaključno, koncept obiteljske otpornosti, prilagođena primjena pristupa obiteljske otpornosti na naš društveni kontekst, uz korištenje instrumenata za procjenu obiteljskih potencijala za otpornost i obiteljskog funkcioniranja, mogu predstavljati dodanu vrijednost u nastojanjima da potpunije razumijemo funkcioniranje obitelji i načine korištenja njihovih potencijala za otpornost i to osobito obitelji pod rizikom, koje su u središtu profesionalnog interesa prakse i istraživanja socijalnog rada.

LITERATURA:

1. Ajduković, M. & Sladović Franz, B. (2008). Instrumenti socijalnog rada za procjenjivanje obiteljske situacije i potreba djece. U: Ajduković, M. & Radočaj, T. (ur.), **Pravo djeteta na život u obitelji**. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, 195-207.
2. Antonovsky, A. (1998). The sense of coherence: An historical and future perspective. In: McCubbin, H., Thomsson, E., Thompson, A. & Fromer, J. (eds.), **Stress, coping and health in families: Sense of coherence and resiliency**. Thousand Oaks; CA: Sage Publications, 3-20.
3. Arambašić, L. (2003). Stres i suočavanje – teorijski modeli i njihove implikacije za problem nezaposlenosti. **Suvremena psihologija**, 6 (1), 103-127.

4. Beavers, W.R., Hampson, R. B. & Hulgus, Y. (1990). Self-Report Family Inventory. Preuzeto: <http://www.iprc.unc.edu/longscan/pages/measures/Ages5to11/SelfReport%20Family%20Inventory.pdf>. Posjećeno: 13.03.2012.
5. Beavers, W. R. & Hampson, R. B. (2003). Measuring family competence: The Beavers Systems model. In: Walsh, F. (ed.), **Normal family processes**. New York: Guilford Press, 549-580.
6. Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A. & Vlahov, D. (2007). What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 75 (5), 671–682.
7. Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? **American Psychologist**, 59 (1), 20-28.
8. Boss, P. G. (2002). **Family stress management: A contextual approach**. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
9. Bradford, W.W. & Wilcox, B. (2004). **Soft patriarchs, new men: How Christianity shapes fathers and husbands (morality and society series)**. Chicago: University Of Chicago Press.
10. Bruke, G. (2007). Spirituality: Rooots & routes, a secular reflection on the practice of spiritual care. **Age concern reports**. http://www.vintageblacon.org/images/stories/downloads/spirituality_rootsandroutes.pdf Posjećeno: 17.09.2011.
11. Čudina-Obradović, M. & Obradović, J. (2006). **Psihologija braka i obitelji**. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
12. Dictionary (2011). <http://dictionary.reference.com/browse/resilience>. Posjećeno: 28.08.2011.
13. Gallup, G. & Lindsay, D. M. (1999). **Surveying the religious landscape: Trends in U.S. beliefs**. Harrisburg: Morehouse Pub.
14. Gilgun, J. (1999). Mapping resilience as process among adults with childhood adversities. In: McCubbin, H. I., Thompson, E. A., Thompson, A. I. & Futrell, J. A. (eds.), **The dynamics of resilient families**. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 41-70.
15. Giordano, B. P. (1997). Resilience-a survival tool for the nineties. **AORN Journal**, 65, 1032-1036.
16. Kilpatrick, A. C. (2003). Levels of family need. In: Kilpatrick, A. C. & Thomas, T. P. (eds.), **Working with families, an integrative model by level of need**. (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon, 1-13.
17. Lazarus, R. S. & Folkman, S. (2004). **Stres, procjena i suočavanje**. Jastrebarsko: Naklada Slap.
18. Masten, A. S. & Powell, L. P. (2003). A resilience framework for research, policy, and practice. In: Luthar S. S. (ed.), **Resilience and vulnerability, adaptation in the context**

- of childhood adversities.** New York: Columbia University. http://assets.cambridge.org/97805218/07012/excerpt/9780521807012_excerpt.pdf. Posjećeno: 25.08.2011.
19. Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. **American Psychologist**, 56 (3), 227-238.
 20. Masten, A. S. & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments. **American Psychologists**, 53, 205-220.
 21. McCubbin, H. I., Thompson, E., Thompson, A., Elver, K. & McCubbin, M. (1998). Ethnicity, schema, and coherence: Appraisal processes for families in crisis. In: McCubbin, H. I., Thompson, E., Thompson, A., Elver, K. & Fromer, J. (eds.), **Stress, coping, and health in families: Sense of coherence and resiliency**. Resilience in Families series. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 41-67.
 22. McKenry, P. C. & Price, S. J. (2005). **Families & change: Coping with stressful events and transitions** (3rd. ed.), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
 23. Moore, K. A., Chalk, R., Vandivere, S. & Scarpa, J. (2003). Measuring family strengths. **Indicators**, 2 (3), 71-104.
 24. Moss, S. M. (2010). Exploring family resilience amongst South African social work client families. Objavljeni magistrski rad. http://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/3405/dissertation_moss_s.pdf?sequence=1. Posjećeno: 26.08.2011.
 25. Olson, D. H. (2000). Circumflex model of marital & family systems. **Journal of Family Therapy**, 22, 144-167.
 26. Olson, D. H. & Goral, D. M. (2003). Circumflex model of marital & family systems. In: Walsh, F. (ed.), **Normal family Processes**. New York: Guilford, 514-547.
 27. Olson, D. H. & DeFrain, J. (2000). **Marriage and the family: Diversity and strengths** (3rd ed.), Mayfield: Mountain View.
 28. Patterson, J. M. (2002). Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. **Journal of Marriage and Family**, 64 (2), 349-360.
 29. Petz, B. (1992). **Psihologijski rječnik**. Zagreb: Prosvjeta.
 30. Poredoš, D., Kovač, M., Vučinić, L., Lavor, T., Jerković, S. & Topolko, J. (2007). Roditeljska skrb: Odgovornost pojedinca i društvene zajednice. **Policijska sigurnost**, 16 (3-4), 220-234.
 31. Saginak, K. A. & Saginak, M. A. (2005). Balancing work and family: Equity, gender, and marital satisfaction. **The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families**, 13 (2), 162-166.
 32. Seccombe, K. (2000). Families in poverty in the 1990s: Trends, causes, consequences and lessons learned. **Journal of Marriage and Family**, 62 (4), 1094-1113.
 33. Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. **American Psychologist**, 55 (1), 55-70.
 34. Siebert, A. (2006). Definition of resiliency. **OR: Resiliency Center**. Preuzeto s: <http://www.resiliencycenter.com/definitions.shtml>. (13.09. 2011.)

35. Siebert, A. (2005). The resiliency advantage. Master change, thrive under pressure and bounce back from setbacks. **Resiliency center**, Portland.
36. Silberberg, S. (2001). Searching for family resilience. **Family Matters**, 58, 52-57.
37. Simon, J. B., Murphy, J. J. & Smith, S. M. (2005). Understanding and fostering Family resilience. **The Family Journal**, 13, 427-436.
38. Van Hook, M. P. (2008). **Social work practice with families: A resiliency – based approach**. Chicago: Lyceum Books, Inc.
39. Walsh, F. (2011). **Normal family processes: Growing diversity and complexity**. New York: The Guilford Press.
40. Walsh, F. (2006). **Strengthening family resilience**. New York: Guilford Press.
41. Wilmoth, J. D. & Smyser, S. (2009). The ABC-X model of family stress in the book of Philipinas. **Journal of Psychology and Theology**, 37 (3) 155-162.
42. Zimbardo, Ph. (2010). A journey from the psychology of evil to community resilience. **Coping & Resilience International Conference**. Program and abstract book, Zagreb: Society for psychological Assistance, 1.

Gordana Berc

Faculty of Law, University of Zagreb

Department of Social Work

FAMILY RESILIENCE – THEORY AND CONCEPT APPLICATION IN SOCIAL WORK

SUMMARY

The article deals with the concept of family resilience and the possibilities of its use in social work theory and practice. Family resilience is the process of confronting the stress source and the constructive adaptation of the family as a functional unit to the stressful situation or crisis. The key processes included in the family resilience concept are: the family belief system, family organisational models and communication processes within the family. The family resilience concept explains the family's potentials for surviving, recovering and developing its potentials after the experience of stress and crisis. The concept of family resilience also resulted in a new approach to working with families. It is oriented to family strengths and therefore named the family resilience approach. It represents the framework within which professional interventions in working with families are based on assessment of the existing family resilience potentials and on encouraging new family processes for strengthening family powers aimed at resolving the current problem and preventing the next crisis. The article also presents several theories of adaptation to stress, phases of creation and effects of family resilience as well as its functioning described through the Model of impact of family resilience on stress. The text is divided into three sections: the introduction to the resilience concept, the relationship of family resilience and the stress source, and the implementation of the family resilience approach by social workers in their work with families.

Key words: *stress source, family potentials, family resilience components and processes, family resilience effects.*

